

FOLKLORİK BEBEKLERİN TEMSİL GÜCÜ: ELİF BEBEK PROJESİ ÖRNEĞİ*

Representation Power of Folkloric Dolls: The Case of Elif Doll Project

Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE**

ÖZ

Folklorik bebekler geleneksel giyim kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir aracı olarak görülürler. Geleneksel giyim kültürünün milli kimlikle ilişkilendirilmesi onlara uluslararası alanda bir temsil gücü kazandırır. Bu sayede folklorik bebekler kültür turizminin dikkate değer bir bileşeni olarak yorumlanır. Türkiye'nin farklı illerinde farklı teknikler ve malzemelerle geleneksel kıyafetli folklorik bebekler üretilmektedir. Türkiye'de üretilen folklorik bebekler, kıyafet açısından yörelerin geleneksel kıyafetlerinin minyatürleri gibidir. Geleneksel kıyafetlerin yansıtılmasındaki bu başarı, bebeklerin beden tasarımlarında pek karşılığını bulamamıştır. 1970'li yıllardan beri Kültür Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı gibi resmî kurumlar millî bir bebek tasarımı için çalışmaktadır. Bebeğin dış görünüşünün Türk insan tipolojisine uygunluğu, geleneksel kıyafetleri aşına uygun bir şekilde sergilemesi, seri üretime elverişlilik gibi kriterler bebeklerin tasarlanmasında öne çıkmaktadır. En iyi millî bebek tasarımının bulunması için ulusal çapta yarışmalar düzenlenerek alt yapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Olgunlaşma Enstitüleri tarafından 2009 yılında başlatılan Elif Bebek Projesi, millî bir bebek yaratma idealinin son örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Elif Bebek de Türkiye'de üretilen folklorik bebeklerden biridir, ancak diğer yöresel folklorik bebeklerden tipoloji, kıyafet tasarımları ve arkasındaki kurumsal destek açısından farklılaşır ve daha ulusal bir temsil gücü kazanır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı tarafından yapılan bir basın toplantısıyla "Türkiye'nin ilk geleneksel bebeği" olarak tanıtılan Elif Bebek, ulusal karakteri ve giyim kültürünü yansıtan bir bebek olarak lanse edilir. Olgunlaşma Enstitüleri farklı bölgelerin geleneksel giyim kültürlerini temsil eden yirmi Elif bebek tasarlarlar. Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü bebeklerin beden üretiminden, Antalya Olgunlaşma Enstitüsü bebeklerin takılarından sorumludur, Ankara ve İstanbul Sabancı Olgunlaşma Enstitüleri kıyafetlerin işlenmesini ve dikimini, kalite kontrol ve paketlenmesini yapmaktadır. Bu makalede, millî kimliğin Elif Bebekler aracılığıyla nasıl sunulduğu sorusu tartışmaya açılacaktır. Bebeğin adının belirlenmesi, tipolojisi, taşıdığı kıyafetlerin seçilmesi gibi süreçler millî imaj yaratma açısından ele alınacaktır. Olgunlaşma Enstitülerinde Elif Bebek projesine ilişkin öğretmenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme verileri ve basında yer alan haberlerden elde edilen bilgiler eşliğinde Elif Bebek projesi değerlendirilecektir. Elif Bebeklerin bedenlerinin kitle görünümü döküm olması ve Türkiye'nin geleneksel giyim kültürünü bölgesel olarak yansıtmaktan ziyade estetik bulunan kompozisyonların yapılması açısından eleştirildiği görülmüştür. Sonuç olarak, Elif Bebek'in kıyafet ve tipoloji anlamında millî kimliği yansıtmadığı konusunun Olgunlaşma Enstitülerinin içerisinde dâhi tartışmalı bir alan olarak kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Olgunlaşma Enstitüleri, Elif bebek, millî kimlik, tipoloji, geleneksel kıyafet.

ABSTRACT

Folkloric dolls are perceived as an important agent in transmitting the culture of traditional clothing to the next generations. Associating the traditional clothing culture to the national identity brings into an authority to them at international level. Thus, folkloric dolls are accepted as a significant component of cultural tourism. In different parts of Turkey, varied traditional clothed folkloric dolls have

* Geliş tarihi: 4 Mayıs 2019 - Kabul tarihi: 10 Eylül 2019

Gürçayır Teke, Selcan. "Folklorik Bebeklerin Temsil Gücü: Elif Bebek Projesi Örneği" Milli Folklor 123 (Güz 2019): 134-149

Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitülerinde Elif Bebek özelinde yapılan görüşmelere ilişkin veriler, 2013 yılında tamamlanan Resmî Eğitim Kurumlarında Gelenek Aktarımı ve Kadın: Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüleri adlı yayımlanmamış doktora tez çalışmasından alınmıştır.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, selcan.teke@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2340-7378

been manufactured by means of several techniques and materials. Folkloric dolls produced in Turkey, like a miniature, reflects the concerning regions' traditional clothing culture. However, the success of reflecting traditional clothes has not equally worked out in body designs of dolls. Government agencies i.e. the Ministry of Culture and the National Ministry of Education have been working on the designs of a national doll since 1970. Criteria like the similarity to the typology of Turkish people in terms of physical appearance, a reflection of traditional clothes realistically, and being convenient for mass production become prominent in a doll design. Aiming to find the best national doll design, several background works have been realized by means of organizing folkloric dolls competitions at the national level. Elif Doll Project, started by Olgunlaşma Institute in 2009, can be accepted as one of the latest examples of the goal of national dolls creation. Elif Doll is one of the folkloric dolls in Turkey whereas it becomes distinctive in terms of typology, clothes designs, and its institutional support thereby relatively gains more power of national authority. Elif doll has been introduced as the folkloric doll that is reflecting the national characteristics and traditional clothing culture as well as announced as "The first traditional doll of Turkey" in a press conference given by the Minister of National Education chairing at that term. Olgunlaşma Institutes has designed twenty types of Elif dolls representing the traditional clothing culture of Turkey's varied regions. The Trabzon Olgunlaşma Institute was responsible for manufacturing the doll's body, Antalya Olgunlaşma Institute for the doll's jewelry, and Ankara and Istanbul Sabancı Olgunlaşma Institutes were responsible for the embroidery, sewing, the quality control and packaging for sale. In this article, the question of how the national identity was presented through Elif Doll will be discussed. The processes like the determination of the doll's name, typology, selecting clothes will be addressed from the point of creating a national image. Elif Doll Project will be evaluated by means of benefiting from the semi-structured interviews with the teachers of Olgunlaşma Institutes and the gathered news in written and visual media on Elif Dolls. Elif Dolls are basically criticized with regards to the gum tragacanth-like casting bodies and aesthetical clothing compositions instead of reflecting the traditional clothing culture of Turkey regionally. As a concluding remark, it is revealed that whether the clothes and typology of Elif Dolls are reflecting the national identity or not still remains a controversial issue even inside Olgunlaşma Institutes.

Key Words

Olgunlaşma Institutes, Elif Doll, national identity, typology, traditional clothes.

Giriş

Folklorik bebek, folklorik yapma bebek, folklorik giysili bebek, dekoratif bebek isimleriyle bilinen bebekler, ülkelerin yöresel kıyafetlerini yansıtmada önemli birer aracı olarak görülmüştür. Modernleşme, seri üretimin yaygınlaşması gibi pek çok etken neticesinde gündelik yaşantıdan çekilen geleneksel kıyafetler, folklorik bebekler aracılığıyla kendilerine başka bir mecrada yaşam alanı bulmuşlardır. Oldukça çeşitli bir yöresel giyim kültürüne sahip olan Türkiye'de folklorik bebeklerin giyim kültürlerini sergileme özelliği, sadece ulusal çapta düşünülmemiş bebeklerin uluslararası alanda da ülkeyi temsil edici gücü üzerinde durulmuştur. Folklorik bebeklerin ulusal bir kimlik ve imaj

yaratmadaki etkisi diğer ülkelerdeki örneklerden yola çıkılarak destek bulmuş ve folklorik bebek yapımı konusunda devletin ilgili kurumları harekete geçmiştir. Folklorik bebeklerin milli kimliği temsildeki gücü bebeklerin turistik hediyelik eşya olarak değerlendirilmelerini sağlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren folklorik bebekler aracılığıyla ulusal bir imaj yaratma çabası içerisinde olunmuş ancak bu düşünce doğrultusunda yapılan çalışmalardan isabetli sonuçlar alınamamıştır. Folklorik bebek yapımı ile ilgilenen pek çok kurum, kuruluş ve birey bulunmaktadır. 2009 yılında Türkiye genelindeki folklorik bebekler üzerine yapılan bir yüksek lisans tezinde Adıyaman, Antalya, Batman, İstanbul, Ardahan (Damal), Muğla (Bod-

rum ve Milas), Nevşehir (Ürgüp) ve Trabzon (Düzköy)'deki 82 folklorik bebek örneği tespit edilmiştir (Ünlüyücü 2009). Bu bebeklerin dışında devletin ilgili kurumlarının ulusal bir folklorik bebek tasarımı gerçekleştirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu yazı devlet kurumları aracılığıyla folklorik bebek yapımı konusunda atılan adımlar ve ulusal bir bebek tasarımı için yapılan çalışmalar üzerine odaklanacaktır. Bu çalışmaların geldiği son nokta olan Elif Bebek'in hangi nedenlerle nasıl bir süreç sonucunda üretildiği ve millî bir bebek olma vasfını ne ölçüde kazandığı sorularına yanıt aranacaktır.

Folklorik bebeklere ilişkin ilk sergi 1936'da açılmıştır. 1936 yılında Kızılay, Kızılhaç, Kızılaslan ve Güneş Derneklerinin katılımıyla ilki gerçekleştirilen sergi, 1950'de İstanbul Galatasaray Lisesinde, 1955'de Gülhane Parkında, 1958 yılında ise Spor ve Sergi Sarayında açılır (Bilgin 1997: 52; Toygar 1987: 103-104).¹ Kamil Toygar, folklorik bebeklere “turistik hatıra eşya yapımı olarak bakan ilk çalışmaların Kız Teknik Öğretim Okullarında” başladığına dikkat çeker ve Kız Sanat ve Olgunlaşma Enstitülerine bebekçilik dersleri konulduğunu ifade eder (1937-1938) (Toygar 1987: 103).² Bebek sergileri, resmî eğitim kurumlarında bebek yapımına ilişkin derslerin konulması gibi çalışmalar folklorik bebek yapımına ilişkin altyapıyı güçlendirmek amacıyla taşır. İlerleyen yıllarda bu girişimler yerini ulusal çapta organize edilen bebek yarışmalarına bırakır. Ülkeyi temsil edici gücü olan bebek arayışı olarak da değerlendirilebilecek bu yarışmalar farklı kurumlar tarafından farklı zamanlarda tekrarlanmışlardır. İlk Folklorik bebek ya-

rışması, 1973 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile Türk El Sanatlarını Tanıtma Derneği tarafından “Turistik Hatıra Bebek Yarışması” adıyla organize edilir. Yarışmanın amacı “Turistlerin ilginç bularak satın alıp memleketlerine götürmek isteyecekleri, taşınması kolay, pahalı olmayan, Türk özelliklerini yansıtan, orijinal ve çeşitli malzemelerden meydana gelmiş biblo bebek yapımı” olarak ifade edilir (Türk Folklor Araştırmaları 1973: 6519). Bebek yarışmasına katılacaklardan beklenen bebeklerin “Türk özelliğini yansıtması, turistik hatıra eşya imajına uygunluğu ve seri imalata elverişli olmasıdır.” Yarışma sonucunda derece alan bebeklerin Bakanlığın Döner Sermaye Müdürlüğü tarafından sanatkârlara sipariş verilerek çoğaltılacağı, sergiler açılacağı, turistlerle halka satılışının sağlanacağına yönelik bilgi verilir (Türk Folklor Araştırmaları 1973: 6590). Yarışmanın sonucunda yapılması planlananların ne kadarının yapıldığına ilişkin bir değerlendirme ya da sonuca ulaşmak mümkün değildir ancak şu net bir şekilde söylenebilir ki üretilen ve dereceye giren bebekler seri üretimin bir parçası hâline getirilmemiş ve Türkiye'yi temsil ettiği düşünülen folklorik bebekler yaygınlaştırılmamıştır.³

1986 yılında Millî Folklor Araştırma Dairesi (MİFAD) bir folklorik bebek yarışması düzenler. Bu yarışmanın Polonya'nın Krakow kentinde iki yılda bir yapılan bir yarışmadan esinlendiği Toygar'ın makalesinden rahatlıkla anlaşılabilir⁴. Polonya'daki yarışmanın aksine ulusal çapta düzenlenen yarışmanın amaçları: “folklorik kıyafetli bebek yapımcılarını teşvik etmek, geleneksel kıyafetlerle ilgili kültürel

mirası belgelemek, halkın folklorik kıyafetli bebeklere ilgisini artırmak, turizm için gerekli olan hediyelik eşya sanayiine katkıda bulunmak, yarışma sonucunda sergiler açarak folklorik kıyafetli bebekleri ve dolayısıyla çeşitli yörelere ait geleneksel kıyafetleri geniş kitlelere tanıtmak, boş zamanların ve artık iş gücünün değerlendirilmesi ile aile ekonomisine katkıda bulunulmasını sağlamak, ileriki yıllarda kurulması düşünülen folklorik kıyafetli bebek müzesi için gerekli birikimi sağlamak” olarak ifade edilir (Toygar 1986: 106).⁵ Yarışmada dereceye giren ya da mansiyon ödülü alan bebekler ile ilgili MİFAD’ın etnografik eser arşivine kazandırılmasının ötesinde bir girişim yerine getirilememiştir.⁶ MİFAD tarafından organize edilen yarışma, turistik hediyelik eşya sanayiine katkıların yanı sıra “artık iş gücünün değerlendirilmesi ve bebek müzesi için altyapı oluşturmak” gibi yeni amaçları da yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak her iki yarışmanın da öncelikli hedefinin turistik hediyelik eşya üretimine katkı, yani bebeklerin uluslararası imaj tasarımlarından yararlanmak olduğu açıktır.

1973 ve 1986 yılında gerçekleştirilen folklorik bebek yarışmaları, pratikte bebek yapımını hâlihazırda yürütmekte olan Olgunlaşma Enstitülerinin girişimleriyle devam eder. Millî Eğitim Bakanlığı ve Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü iki folklorik kitre bebek yarışması düzenler.⁷ 2009 yılında düzenlenen yarışma sonucunda yayımlanan *Katalog*’a yazdığı “Sunuş” yazısında Kız Teknik Öğretim Genel Müdürü Emine Kıracı, “folklorik bebekleri taşıdıkları anlam ile ülkelerin sembolü ve simgesi” olarak nitelendi-

rir. (*Katalog*: s.n.y.)⁸ Bu yarışmanın hemen akabinde Elif Bebek Projesi hayata geçirilir ve Türkiye’nin hem tipolojik⁹ açıdan hem de kıyafet açısından “simgesi” yaratılmaya çalışılır.

Folklorik Bebeklerin Temsil Gücü ve Kültür Elçisi Olarak Elif Bebek

Folklorik bebeklerin turistik eşya olarak görülmeleri hem ekonomik bir meta olarak hem de yaratılmak istenen ülke imajını yansıtan bir ürün olarak değerlendirildiklerini ortaya koyar. Bu sadece Türkiye’ye özgü bir durum da değildir. Pek çok ülke, turistler için hediyelik eşya olarak geleneksel kıyafetli bebekler üretmişlerdir. Bu bebeklerin bir kısmının kıyafetleriyle bir kısmının ise tipolojileri ile ülkelerini temsil ettikleri düşünülür. Bu temsil gücü bazı siyasi dönemlerde millî kimliğin devam ettirilmesinde önemli bileşenlerden biri olarak görülebilir. Litvanya’da geleneksel kıyafetli folklorik bebekler, Sovyet dönemi hükümeti tarafından millî kimliği ifade ettiği için yasaklanmış, sanatçıların sosyalizm ve Sovyet rejiminin önemli olaylarını yansıtan bebekler yapmaları istenmiştir. Ancak iki bebek ustasının geleneksel bebek üretimini sürdürerek Sovyet dönemi boyunca millî kimliği ve etnik kültürü koruduğu iddia edilir (Pliuraitė Andrejeviene 2019: 73-74). Bazen de ülkelerin aşırı turistik gelir beklentisi yanlış temsil örnekleri yaratabilir ya da var olan örneklerin içini boşaltabilir. Afro-Kübalı folklorik bebeklerin, Küba’da siyahiliğin metalaştırılmasının ırksallaştırma, cinsiyetçileştirme ve cinselleştirme söylemini destekleyerek yanlış temsil örneği ortaya koyduğu ifade edilir. Zaman içerisinde bu bebeklerin

yerel halk nezdinde de normalleştiği ve doğallaştığı bunun da ciddi bir tehlike olduğu ileri sürülür (Jiménez 2019). George Ritzer, Rus kültürü ile özdeşleşen Matruşka bebeklerin popüler kültürün bir parçası hâline gelmesinin hem yapım tekniklerini hem de geleneksel tasarım örneklerini değiştirdiğini iddia eder (Ritzer 2003). Matruşka bebekler, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra önemli turistik destinasyonlardan biri hâline gelen Rusya'nın öne çıkan turistik hediyelik eşyalarından biridir. Artan turist taleplerini karşılamak için Matruşka bebekler, makineler tarafından kurulmamış keresteden yapılır, otomatik olarak boyanır, ayrıntıları iyice azalır ve kalitesi düşer. Geleneksel tasarımların yerini Bill Clinton, Mihail Gorbaçov ve Usame Bin Ladin gibi küresel ölçekteki ünlüler alır. Bu Ritzer'e göre küreselleşme ile birlikte gelen kayıptır (Ritzer 2003: 204).

Türkiye'de folklorik bebeklerin her ne kadar hediyelik eşya sektörünün bir parçası hâline getirilmesine yoğunlaşmış ve ulusal/uluslararası ölçekte temsil edici gücü üzerinde kafa yorulmuşsa da yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi öne çıkan bir folklorik bebek yoktur. Ancak geleneksel özellikler taşıması beklenen bu bebeklerin ülkeyi nasıl ve ne şekilde temsil ettiği konusu sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Zira bu alan boş bırakıldığında yerini "özensiz" üretimler almaktadır:

Son yıllarda turistik hatıra eşya sanayii olarak yapma bebek konusuna eğilen üretici firmalar için kolayına kaçarak dış ülkelere aynen kopye ettikleri kalıplarla özensiz plastik bebekler üretmekte, bunları hiçbir araş-

tırma ve incelemeye tabi tutmadan gelişigüzel kumaşlarla giydirerek piyasaya sürmektedirler. Türk bebekleri adıyla lanse edilen bu yapma bebeklerin yüz ve vücut hatları insanımızın fiziki özelliklerini yansıtmamaktadır. Batı Avrupa oyuncak sanayiinin ürettikleri bebeklerin bu kötü kopyaları ülkemize gelen yabancılar tarafından beğenilmemekte, ancak mecbur kaldığı için satın alınmaktadır. Yabancılar haklı olarak Derinkuyu, Soğanlı vb. merkezlerde köylü kız ve kadınlarımız tarafından imal edilen çatma bebekleri tercih etmektedirler (Toygar 1987: 108).¹⁰

Yöresel folklorik bebeklerden farklı bir yerde duran Elif Bebek, hem fenotip hem de kıyafet açısından Türk kimliğini yansıtmaya çalışmasıyla dikkate değerdir. Elif Bebek, "Türkiye'nin Bebeği Elif Bebek" olarak tanımlanır, hatta Türk Patent Enstitüsü tarafından bu adla marka tescilinin yapılmasına yönelik çalışmalar başlatılır. Alt yapısı kitre, üstü polyester olan Elif Bebeklerin Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü aracılığıyla bulunan bir firma tarafından dökümü yapılır. Aynı yüzün değişik makyajlarla ve değişik göz renkleriyle farklılaştırıldığı Elif Bebek Projesi sonucunda yirmi farklı yöresel kıyafet taşıyan bebek üretilir (Bkz. Fotoğraflar). Üçü gold serisi olarak tanımlanan bu bebeklere satışta kolaylık sağlamak amacıyla yöresel kıyafetlerin isimleri ya da bölge isimleri verilmemiştir. Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü bebeklerin beden üretiminden, Antalya Olgunlaşma Enstitüsü bebeklerin takılarından sorumludur, Ankara ve İstanbul Sabancı Olgunlaşma Enstitüleri kıyafetlerin

işlenmesini ve dikimini, kalite kontrol ve paketlenmesini yapmaktadır. Üretilen bebeklere Elif ismi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilmiştir. Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenleri Elif isminin Anadolu'da yaygın olmasından yola çıkarak verilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir.

Elif Bebek projesinin hedefleri, projenin yaratıcısı Olgunlaşma Enstitülerinin misyonlarıyla da uyumludur. Olgunlaşma Enstitüleri tarafından 2009 yılının sonlarında gerçekleştirilen “Elif Bebek” Projesi, yurt dışında geleneksel Türk sanatlarının ve imajının yansıtılmasına yönelik projelerdendir. Proje, millî kimliğin nasıl el sanatlarının bir parçası hâline geldiğini görmede önemli örnek olaylardır. Proje sonucunda üretilen Elif Bebekler, Dönemin Millî Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu tarafından bir basın toplantısıyla tanıtılmıştır. Gazete manşetlerinde kendisine geniş yer bulan Elif Bebek, “yeni kültür elçisi” “Türkiye’yi ve Türk kıyafetlerini dünyaya tanıtmaya aracı” olarak değerlendirilir.¹¹

Elif Bebek (Geleneksel Türkiye Bebeği Elif Bebek) Projesinin temelinde Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğünün “Üreten Kadın projesi” kapsamında ev hanımlarını istihdam etme düşüncesi yatmaktadır. Proje, 2009 yılı Temmuz ayında Ankara, Trabzon ve İstanbul Olgunlaşma olmak üzere üç enstitü arasında başlamıştır, daha sonra proje bütün Olgunlaşma Enstitülerine yayılmıştır. Ancak Elif Bebek projesinin temelinde Ankara Olgunlaşma Enstitüsü tarafından Türkiye genelindeki Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenlerine verilen kitre bebek

yapım kursu vardır. Öğretmenlere verilen bu kitre bebek yapımı kursunda Elif Bebek projesinin tohumları atılır. Bedeni ve yüzü fabrikasyon tarzı ancak kıyafetlerde değişiklik olmayan bebekler tasarımları için öğretmenlerin araştırma yapmaları istenir:

Onun öncesinde bir seminer vardı. Seminere gittim. O çalışma esnasında kitre bebek yapımını öğrendik. Oradaki Melek Hanımdan. Sonra Genel Müdürümüz Emine Hanım yapılan kitre bebeklere baktı. Hangisi iyidir hangisi uygundur. Sonra bizimle bir konuşma yaptı. Seri üretime uygun, satılabilir, yöreleri yansıtan, kitre bebek çalışması zor ve fabrikasyon olayı mümkün değil. Çünkü her elin yapımı farklıdır. O nedenle o daha çok fabrikasyon tarzı, biri diğeriyle aynı, kıyafetinde değişiklik olmayan bebekler istiyordu. Bununla ilgili birtakım çalışmalar yapın araştırın demişti. Sonra ben ne yapabiliriz diye düşündüğümde bizim daha önce farklı dökümler yaptığımız bir esnaf vardı. Onunla görüştüm, bu fikri ona açtım. Birtakım denemeler yaptık. Barbie bebekten yola çıkarak. Başarılı oldu sonuç. Sonra ikinci kez çalıştığımız bebekleri Bakanlığa gönderdik. Diğer Olgunlaşmalar da öyle yaptı araştırmalarını. Hepsi gene kitre çalışmıştı. Tek farklı olan bizimkiydi. Döküm olmasıydı. Kollarının mknatsızlı, takılıp çıkarılabilir olması, giydirme açısından daha rahattı. O şekilde özellikler düşünmüştük. O bebek orda çok beğenildi. Birinci oldu. Fakat Barbie bebekten yola çıkılarak yapıldığı için üzerinde birtakım değişiklikler yapıldı sonrasında. Sonra onun dökümüne başladık. O yaygınlaştı. Bakanlık adına üretimler yapılmaya

başlandı. (Melek Özer, El Sanatları Teknolojisi, Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü)

Kitre bebek kurslarıyla başlayan Elif Bebek macerasının altında yatan asıl neden bu kursların sonunda öğretmenlere ifade edilir:

Emine Kıraç, yurt dışına çıktığında yaptığı birtakım gezilerde yörelere ait ülkelere ait folklorik bebekler satın aldığını böyle bir ihtiyacın olduğunu bunu yapmamız gerektiğini... Olgunlaşmalı olarak bizlere bu görevin düştüğünü belirtti. Bu amaçla böyle bir kurs düzenlemiş. Dediğim gibi biz sonradan amacımı öğrendik.(Melek Özer, El Sanatları Teknolojisi, Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü)

Türkiye'ye özgü ve Türkiye'yi yansıtan bebekler tasarlama görevinin Olgunlaşma Enstitülerine biçilmesi aslında kurum tarihine bakıldığında oldukça anlaşılırdır. Günümüzde bu özelliklerini eskisi kadar sürdürmeler de geçmişte Olgunlaşma Enstitüleri, devlet erkânının eşlerini giydiren, yabancı devlet adamlarının eşlerini ağırlayan, yabancı devlet erkânına hediyeler üreten, güzellik yarışmalarında Türkiye'yi temsil eden kıyafetler tasarlayan okullardır¹². Millî kimliği yansıtan bir folklorik bebek üretme bu anlamda Olgunlaşma Enstitülerinin misyonlarıyla uyumludur. Kitre bebeğin seri üretimden uzak oluşu Olgunlaşma Enstitülerinin döküm bebek yapma ve seri üretimi sağlama fikrini geliştirmelerine neden olur. Ancak bu haute couture çalışan, başarısını seri üretimden ve fabrikasyondan uzak olmasına bağlayan Olgunlaşma Enstitüleri için bu bir tartışma konusu hâline gelir. Bazı öğretmenler fabrikasyon tarzı üretilen bebeklerden okulun kimliği/geleneği adına rahatsız olurlar:

Kitre bebek. Kitre ama elde yapılan kitre. Şimdi aşağıda satış odasında satıyorlar ama çakma, döküm, nefret bebekleri onlar. Standart, bu okulda olmaması gereken bebekler onlar (Fatma Yürek, Kuyumculuk Teknolojisi Alanı, Atölye Şefi, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü).

Bazı Enstitülü öğretmenlerin rahatsızlıklarına rağmen Elif Bebekler, bakan, milletvekili ve valiler olmak üzere protokol tarafından yurtdışı ziyaretlerde hediye olarak götürülür. Türk cumhuriyetleri ve Balkan ülkelerinde tanıtımı yapılır. Elif Bebek yoluyla Türkiye'nin giyim kültürünün zenginliği ve el sanatlarının inceliği gösterilmeye çalışılır. Diğer ülkelerde ülkelerin yöresel giyimlerini ve fenotiplerini temsil eden bebek örneklerinin karşısında hediyelik/turistik bebek eksikliği Elif Bebeklerin temsil gücü ile bir nebze de olsa giderilir. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu'nun Elif Bebek'in tanıtım toplantısında geleneksel giyim ve süsleme geleneklerinin bir arada sunulabileceği bir simge oluşturma fikriyle işe başladıklarını belirterek ülke tanıtımlarında folklorik özellikler taşıyan bebekler kullanıldığına dikkat çekmesiyle de Elif Bebek'e biçilen kültür elçisi rolü açıkça ortaya konulur.¹³

Barbie Bebek Tartışması: Elif Bebeklerin Tipoloji ve Kıyafet Sorunları

Türkiye'de folklorik bebekler söz konusu olduğunda dikkatin iki noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bebeklerin dış görünüşlerinin stereotipik bir Türk fizyolojisini yansıtmaması ve bebeğin kıyafetlerinin orijinalliği konusu. Çeşitli illerde belediyeler ya da Halk

Eğitim Merkezlerinin açtığı kurslarla üretilen bebeklerde tipolojik sorunlar gözlemlenmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, yörelerin geleneksel kıyafetlerinin orijinallerini gösterme/sergileme isteklerinin bebeklerin beden tasarımlarının önüne geçmesi olarak değerlendirilebilir. Bir diğer neden de insan yüzüne en yakın tasarımların yapılacağına iddia edildiği kitre bebek yapımının hem uzun sürede öğrenilmesi hem de çok emek gerektirmesidir. 3-4 aylık kurslarla öğretilen folklorik bebek yapmada kitre bebeğin bütün tekniklerinin öğretilmesi teorik olarak da mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu kurslara katılanlar, pamukla doldurulmuş bez bedenler ve yüzler ya da Çin'den ithal edilen plastik bebekler kullanırlar. Damal bebekleri kıyafetinin orijinalliğine rağmen plastik bebek kullanılması dolayısıyla sıklıkla eleştirilir.

Elif Bebeklere millî bir bebek imajı kazandıracak temel etmen tipolojisinin Türk kadınının fenotip özelliklerine uygunluğudur. Türkiye'de üretilen diğer yöresel folklorik bebeklerde pek belirleyici olmayan bebeğin dış görünüşü endişesi, Olgunlaşma Enstitüleri için ayrı bir çalışma alanı hâline getirilir. Barbie bebeklerden esinlenilerek yapılan bebekler, Türk kadınının fenotip özelliklerini yansıtmadığı gerekçesiyle Ankara Olgunlaşma Enstitüsü Kitre Bebek Atölyesi tarafından tekrar çalışılır:

Bebeği ortaya çıkartırken önce barbie bebekten yararlandık. Onun vücut hatlarını baz aldık. Fakat sonra bu bebek çok beğenildi, ama bizi yansıtmıyordu. Fikir güzeldi, kullanılabilirliği, seri üretime uygun olması

fikri güzeldi, fakat işte Melek Hanım o bebeği aldı... Ama ondan sonra o bebeğe rötuş yapıp da bir Türk kadını hatlarının kazandırılması yine Melek Hanıma ait. İşte göğüsler daha büyüdü... Kalça daha geniş oldu. Yüz hattı biraz daha değişti. O değişiklikler Ankara Olgunlaşma tarafından yapıldı.. (Melek Özer, El Sanatları Teknolojisi, Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü)

Müsteşarlığı döneminde projeyi uygulamaya geçiren Emine Kırac, Türk kadınının fenotipine uygunluk konusunda bir üst komisyon kurulduğunu Anadolu'dan gelen ölçülerin bu komisyonlar tarafından bir ölçü sistemi çıkarılarak Elif Bebek'e uygulandığını belirtir. Komisyonun nasıl çalıştığı hangi bölgelerde çalışılarak Anadolu kadınının anatomik ölçülerini çıkardığı bilgisine ayrıntılarıyla ulaşamamıştır. Ancak üretilen bebeklerin göğüs kısımlarının defalarca çalışıldığı, kitre bebeklerin göğüs kısımlarının geleneksel kıyafetleri taşımadığının keşfedildiği bu nedenle göğüslerin genişletildiği ve omuzların dikleştirildiği Emine Kırac tarafından dile getirilmiştir.

Dekoratif bebek olarak tasarlanmasına rağmen Enstitülü öğretmenlerin fenotip noktasında barbie bebeklerden esinlenmeleri ilginçtir. Folklorik bebeklerin üretiliş amaçları dikkate alındığında oyuncak bebeklerle pek karıştırılmadıkları ve ayrı işlevlere sahip bebekler olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Folklorik bebekler bir yörenin kültürünü, giyim tarzını yansıtan ve gidilen yere dair hatıra ya da nostaljik bir nesne olarak düşünülen ürünlerdir. Genellikle el yapımı olan folklorik bebekler, çocuk-

ların oynayabilecekleri kadar sağlam, kolay taşınabilir, eğilip bükülebilir, giysileri rahatlıkla çıkarılabilir giydirilebilir tasarlanmamışlardır. Bu onların oyun amaçlı değil süs eşyası olarak düşünülmesinin bir sonucudur. Elif Bebek söz konusu olduğunda yalnızca tasarım aşamasında değil ürün ortaya çıktıktan sonra da Barbie bebeklerin işlevini üstleneceği düşüncesi bu anlamda ilginçtir. Tasarım aşamasında üretilen bebeğin seri üretime uygun olması beklentisinin, dünyada ve Türkiye’de bebek denilince akla gelen ilk örneklerden biri olan Barbie bebekleri çağrıştırmaması oldukça anlaşılırdır. Dolayısıyla tasarımda Barbie bebeğin seri üretime uygunluğuna benzer bir bebek tasarlanması fikri doğmuştur. Ancak yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi Barbie bebekler, Türk kadınının fenotipini yansıtmadığı için tasarım üzerinde tekrar tekrar çalışılmış ve Barbie bebek görüntüsü yok edilmiştir. Elif Bebekler hem boyut olarak hem de görünüm olarak Barbie bebeklerden ciddi farklılıklar gösterirler. Ancak Elif Bebek üretildikten sonra da Barbie bebeklerle kıyaslanmaları son bulmamıştır. Bu kıyaslamalar ve Barbie bebeğin rakibi olarak görülmesinin altında Elif Bebek’in millî kimliği yansıttığı vurgusunun etkili olduğu düşünülmektedir. “Çocuklarımız Elif İle Büyüsün,” “Çocukların Yeni Oyuncakları Elif Bebek” “Elif Bebekler Barbie’ye Rakip” ve “Barbi’ye Geleneksel Çözüm” biçimindeki manşetler, Barbie’nin rakibi olarak değerlendirilen Elif Bebeklerin desteklenmesi ve çocuklar tarafından oynanması dileklerinin iletildiği manşetlerdir.¹⁴ Aslında bu haberlerin bir kısmında,

Elif Bebeğin tüketim kültürünü teşvik ettiğini düşündükleri Barbie bebeğin karşısında bir alternatif bulma arayışının sonucu olduğu yönündeki yaklaşımlar dillendirilir:

Elif bebek Türk Kültürünü tanıtmak için piyasaya sürülmüş. Üzerinde klasik Türk kıyafetleri var ve doğal olarak başında bir yemeni... Takıları ve aksesuarları tamamıyla Anadolu kültürüne ait. Üzerinde tüketimi teşvik edecek herhangi bir unsur yok. Daha çok bir çeşit biblo Elif Bebek. Keşke Elif Bebek biblo değil de oyuncak olarak üretilse. Makul bir fiyata herkes alabilse. Ve keşke Elif Bebekler on binlerce ailenin evine girse. Elbette erkek çocuklara Hamza, kız çocuklara Hatice bebeklerle, ideal / kâmil insanlığı teşvik edecek İslâmî modeller beklemiyoruz. Fakat birileri artık hiç olmazsa ilk model alınan şeyden yani oyuncaktan başlamalı. Keşke Elif Bebek gibileri yaygınlaşsa ve bilinçli aileler çocuklarına bu tip oyuncaklar alsalar (Bahadıroğlu 2010).

Türkiye’de özellikle dinî hassasiyetleri olanların cinsel çağrışımlara sahip olduğu, kız çocuklarında ideal beden anlayışına yönelik yanlış tasarımlar sunduğu gibi nedenlerden dolayı pek de sıcak bakmadıkları Barbie bebekler, Turgut Özal döneminde Türkiye’ye girer. Fiyatlarının pahalı olması dolayısıyla Fatoş Oyuncak tarafından yerli Barbie bebekler üretilir. Bu bebekler bir dönem neslinin Barbie bebek furyasına dahil olmasını sağlar (İçke 2013: 88) Ankara Olgunlaşma Enstitüsü ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenleri her ne kadar seri üretimi sağlama açısından örnek olarak Barbie bebekleri örnek almış

olsalar da Elif Bebeklerin amacının çok daha başka olduğunu vurgularlar:

Barbie bebeklerle biz onları bağdaştırmıyoruz. Biz Türk kültürünü, Türk kültürüne ait kıyafetlerimizi ortaya çıkartarak hem turistik anlamda ülkemizin bir sembolü bebek olsun yurtdışından gelen insanlar hediyelik eşya alsın hem Türkiyemizde de kadınlar istihdam alanı kazansın diye... (Tuğba Salın, El Sanatları ve Teknolojisi Alanı, Kitre Bebek Atölyesi, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü)

Barbie bebeklerden ebat olarak da büyük olan dekoratif amaçlı üretilen Elif Bebekler fiyatlarıyla da oyuncak bebek fiyatlarından oldukça farklıdır. 1959 yılından itibaren oyuncak şirketi Mattel tarafından üretilen ve günümüzde küresel bir bebeğe dönüşen Barbie bebekler, ciddi bir ticari başarı örneğidir. Bir Amerikan ikonu olan ve Amerika kültürünün küresel ölçekte yayılmasını sağladığı düşünülen Barbie bebekler, Dünya Bebekleri Koleksiyonu ile millî bebekler tasarımlarıdır. Ancak millî bebekler ülkelerin kültürlerini tanıtmaya düşüncesinden ziyade ticari bir genişleme düşüncesi- nin ürünü olarak değerlendirilirler:

Avustralya Barbiesi ve diğer “Dünya Bebekleri” Barbieleri, terziliğe ait belirli özellikler aracılığıyla zahmetsizce oluşturulan çekici imajın avantajından yararlanma anlamına gelir. Terzilikle ilgili özellikler de ağırlıklı olarak mitten ve kültürlerin içine girip çıkılabileceğine ilişkin fikirden ödünç alınır. Bütün bunlar da kültürel karakteristiklerin ticari eşyalarda ve herhangi bir ön bilgi olmaksızın bir kültürü “hissetmeyi” anımsatan basitleştirilmiş temsillerde bulunacağı dü-

şüncesine dayanır. Bu kendi içerisinde ayrı, ciddi bir biçimde Hollywood’un diğer kültürleri anlayışına ve dünyayı büyük bir miktarda tadılabilir ve az bir miktarda dışsal terimlerde anlaşılabilir ihtiyacı duyan birçok çeşitlilik olarak görme eğilimine güvenen Amerikan kültürünün bir parçasıyla ilişkilidir (Varney 1998: 170).

Anadolu kadınının fenotipini ve giyim özelliklerini yansıttığı düşünülen Elif bebekler, beden tasarımı ve giyim açısından daha Avrupalı bir görünüme sahip ve her bir tasarımı ile sürekli tüketimi teşvik eden Barbie bebeklerden daha millî olarak değerlendirilir. Elif Bebeklerin ülke çapında pek yaygınlık kazanmamış olsa da oluşturdukları millî bebek algısı, oyuncak olarak üretilmemiş olmalarına rağmen sürekli bir biçimde Barbie bebeklerle kıyaslanarak Barbie bebeklerden üstün görülmesi sonucunu doğurur.

Elif Bebek değişik yörelerden kıyafetleri taşır ve aslında Türkiye’nin farklı bölgelerindeki geleneksel kıyafetleri tanımayı sağlayan bir projedir. Emine Kıraç, Elif Bebeklerin tasarlanmasında Mesleki Eğitim Fakültelerinden, tarihçilerden oluşan akademik bir jürinin rol aldığını ifade etmişlerdir. Ancak Türkiye’yi temsil eden bebeklerin kıyafetlerine ilişkin Olgunlaşma Enstitülerinin kendi içerisinde bile birtakım anlaşmazlıklar ve kafa karışıklıkları vardır:

Parça parça oldu kıyafetler. Bölge bölge çalışılırdı belki çok daha sağlıklı olacaktı. Ege’yi, Karadeniz’i yansıtan öyle bir çalışma olsaydı, belki gerçekten yöre bebeği diyebilirdik. Ama şimdi burada Ege başlığı var, Ege

başlığının altında üç etek var. Böyle biraz karışık oldu. Hani şu bebek şu yöreye aittir diyemiyorsunuz öyle bir çalışma. Bence güzel bir çalışmaydı, fakat sonuçlandırılmadı. Başarılı olamadı... Alt yapısında projenin çok sağlam olmadığına inanıyorum. Düşünce güzel ama bunlar oluşturulurken profesyonel yardımlar alınmadı. Orada bir halkbilimci olup, bir yöre kıyafetlerinin nasıl olduğunu danışabileceğimiz birileri olsaydı, yönlendirseydi çok daha sağlıklı olurdu. Reklam ve tanıtım ayağı çok iyi gelişmedi. Sadece o anlık bir tanıtım oldu kaldı. Belki işte Kültür Müdürlüğü ile anlaşılıp yurtdışında tanıtılacaktı. O ayağı gerçekleştirilmedi. Gerçek bir tanıtım olsaydı belki çok daha başarılı olacaktı. (Melek Özer, El Sanatları Teknolojisi, Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü)

Elif Bebeklerin kıyafetlerinin yöresel kıyafetleri yansıtmaktan ziyade kişisel beğeniler sonucunda oluşturulmuş olduğu ancak Türkiye'nin geleneksel bebeği olarak tanıtıldığı yargısına karşı çıkan Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenleri de koleksiyonda yer alan kıyafetlerin ciddi bir çalışmanın ürünü olduğu düşüncesindedirler.¹⁵ Elif Bebeklerin kıyafet tasarımları gerçekleştirilirken Türkiye'nin en ücre yörelerinin giyim ve süsleme kültürlerinin araştırıldığı, Türkiye'nin giysi tarihinin ortaya çıkarıldığı vurgusu Elif Bebek'in kıyafetleri üzerine yapılan tartışmaların önüne geçemez. Elif Bebek Atölyesi şefi Hürrem Melek Öcalan, Elif Bebek kataloğunda yer alan bebek kıyafetlerinin bir kısmının saray kıyafeti olduğunu, birkaç kıyafetin de Ankara Olgunlaşma Enstitüsü giyim atölyesine ait olduğunu

ifade etmiş ve bu kıyafetlerin yöreleri hakkında bilgi vermiştir.¹⁶ Bebeklerin kıyafetleri ve süslemeleri konusunda katalogda, hangi yörelere ait giysiler taşıdıklarını ifade etmekten ziyade kıyafetlerin ve süslemelerin tek tek elde yapıldığına ilişkin bir vurgu tercih edilmiş ve kıyafetlerin hangi yörelerden alındığı yuvarlak cümlelerle geçirilmiştir:

Bazı giysiler aslının aynı örnek alınarak, örneğin Ankara Gelini, 100 yıllık bir bindallı birebir küçültülerek; Samsun Gelini ise tamamen aslına sadık kalınarak hazırlanmıştır. Tüm giysiler Anadolu kültürünün yöresel giyim, gelenek ve göreneklerine göre hazırlanmış, dokuma, oya gibi giyim süsleme özellikleri özenle elde üretilmiştir (*Elif Bebek Katalog*)

Elif Bebekler, kitle bebek yapımının uzun zaman alması nedeniyle polyester döküm bebeklerini tercih eden, kıyafetler söz konusu olduğunda elde yapmayı seçen bir bakıma çelişkili bir bakış açısının ürünüdürler. Elde yapılan kıyafetlerin bebeklerin orijinalliğini ve dolayısıyla milliliğini arttırdığı düşünülür. Oysaki elde yapılan kıyafetler Elif Bebeklerin maliyetini arttırmış, Elif Bebekler fiyatlarıyla basında kendisine oldukça geniş bir yer bulmuştur.¹⁷ Elif Bebeğin pahalılığı seri üretimin yanı sıra el emeği ile üretilen yanlarına dikkat çekilerek açıklanmaya çalışılır. Elif Bebek'in kıyafetleri üzerindeki işlemleri makinede yapılırsa da boncuk süslemeleri, tığ oyaları ve iğne oyaları elde yapılmaktadır. Bu özellikleriyle Elif Bebek çocuklara oyuncak amacıyla üretilmiş olan bebeklerden ayrılmaz aynı zamanda geleneksel olarak bildiğimiz ve dünyada olmasa da Türkiye genelinde ünlenmiş bebeklerden de kesin çizgilerle ayrılır:

Soğanlı bebekleri yöresel kadınların oluşturdukları bir bebek. Damal bebeklerinin kıyafetleri gerçekten çok nitelikli, ama seri üretimi kolaylaştırmak amacıyla Çin'den ithal edilmiş yapma bebekleri kullanıyorlar. Oysaki biz sadece kıyafet bazında değil, fiziksel olarak da Türk kadınına Türk kimliğini yansıtan bir bebek tasarlıyoruz. Fiziksel özellikleriyle birlikte, yüz ifadesi çok önemli. Elif Bebek çok beğeniliyor. Bu kadar özelliği olan bir bebek ben diğer ülkelerin arasında görmedim. Üzerindeki şeylere bakarsanız hepsi hep ipekten. (Tuğba Salın, El Sanatları ve Teknolojisi Alanı, Kitre Bebek Atölyesi, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü)

Elif Bebeklerin hem fenotip hem de kıyafet olarak Türk kadınına ve kimliğini yansıttığı fikri Olgunlaşma Enstitüleri öğretmenleri tarafından sıklıkla vurgulanır. Türk kadınının fenotipini yansıtmadaki başarısı ve kıyafetindeki orijinallik Elif Bebeklerin örnek bebek olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini doğurur.

... En azından Türk bebeği denildiği zaman Türk kadınının yapısına yüzüne ağzına burnuna uygun bebek bu. Bunu herkes örnek alsın. Ama dejenere etmesinler diye patentini aldık. Öylelikle çıkmış oldu Elif Bebek... Şimdi o kıyafetler orijinali bozulmasın dersek tabi bu haliyle pahalıya mal oluyor... Şimdi ben şu anlamda rahatım. Yani birileri bunu alalım geliştirelim ihtiyaç duyarsa bütün bu alt yapı çalışılmış oldu... Yani bunun üstüne pazarı çalışacak. Biz engellemiyoruz, kimse satmasın, kimse yapmasın diye yasa masa çıkarmadık. (Emine Kıraç, Kız Teknik Öğretim Genel Müdürü).

Elif Bebek projesi “geleneğin icadı” ve “fakelore” gibi kavramlar eşli-

ğinde okunabilecek tartışmaları da beraberinde getirir. Proje sonucunda üretilen bebekler Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenlerine göre Türk kadınının fenotipine uygun tasarlanmışlardır ancak Barbie bebekten esinlenen bir tasarım oldukları Enstitülü öğretmenler tarafından da dile getirilir. Bebeklerin kıyafetlerinin orijinallliği konusu da ayrı bir tartışma konusudur. Bebeklerin kıyafetleri, bölgesel özellikleri yansıtan kıyafetler yerine estetik açıdan hoş duran kompozisyonları tercih eden bir anlayışın ürünüdür.¹⁸ Estetik açıdan kusursuz bebekler üretme ideali, Enstitülü öğretmenleri E. Hobsbawm'ın tabiri ile gelenek icat etmeye R. Dorson'un adlandırmasıyla fakelore yaratmaya götürmüştür. A. Dundes, ülkelerin millî birliklerini sağlama sırasında sözlü kültür ürünlerinde yaptıkları oynamalardan hareketle millî kimlik ve fakelore arasında yakın bir ilişki olduğunu vurgular. Bu durumun sadece sözlü ürünlerle sınırlandırılmayacağına dikkat çeken Dundes, “halkların üstünlüklerini kanıtlamak için kendilerini bu göreve tayin etmiş kişilerin yeniden sunumlarında otantik malzemelerle bilinçli bir şekilde oynama ya da uydurma sorumluluğunu kendilerine verilmiş bir hak gibi görebildiklerini” ifade eder (Dundes 2018: 83). MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü aracılığıyla geleneksel bir folklorik bebek tasarımı görevinin Olgunlaşma Enstitülerine verilmesi ve Enstitülü öğretmenlerin “herkes örnek alsın” diye millî kültürü yansıtan bir bebeğin en azından alt yapısını oluşturduklarını düşünmeleri Dundes'in söylemiyle benzerlik taşır. Bu anlamda Elif Bebek'in geleneğin

orijinal ve otantik bir sunumu olmak-tan ziyade gelenekten beslenen belirli estetik kaygıların ürünü bir bebek ol-duğunu söylemek doğru olacaktır.

Sonuç

1970’li yıllardan itibaren millî kültürü temsil eden bebek yaratma fikri, farklı kurumlar ve kişiler ta-rafından farklı ürünlerle sonuçlan-mıştır. Ancak bu folklorik bebeklerin “millî kimliği temsil başarısı” üzerin-deki aşırı vurgu ve kurumsal sürekliliğin olmayışı millî bir folklorik be-bek yaratma idealine ket vurmuştur. Olgunlaşma Enstitüleri, seri üretime uygun geleneksel özellikler sergileyen bebek üretme hedefini kısmen de olsa başarmışlardır. Yirmi farklı model olarak üretilen Elif Bebekler özellikle ilk yıllarda hediyeelik eşya olarak yurt dışı ziyaretlerde tercih edilen bir obje olmuştur. Ancak Elif Bebekler ülke içerisinde pek popülerlik kazanmamış ve yaygınlaşmamıştır. Türkiye’nin sembolü hâline gelecek bir ürünün her şeyden önce ilk olarak ülke içerisinde tanınır ve bilinir olması gerektiği dü-şüncesi göz ardı edilmiştir. Projenin arkasında kurumsal sürekliliğin sağ-lanamaması da başarısızlığa uğrama-sındaki en temel nedenler arasındadır. Elif Bebek fiyatları hem yurtdışından gelen yabancı ziyaretçiler hem de Türkiye’deki alıcıları tarafından pa-halılı bulunmuştur. Adına bir site açılacağı ve satışların bu site üzerinden de yapılacağı duyurulmuş ancak site bir türlü aktifleştirilememiştir. Seri üretime uygun bir bebek tasarlanma-ya çalışılsa da el işçiliği bebeklerden tam anlamıyla soyutlanamadığı için maliyeti artmıştır. Bebeğin yüzünün döküm olarak yapılması buna karşın

kıyafetler de “bebeğin özelliğini arttır-dığı ve onu dünyadaki diğer geleneksel bebeklerden ayırdığı” ifade edilen el işçiliğinden de vazgeçilememesi tezadı Elif Bebeklerin yurtdışından önce yurt içinde bile tanıtımını ve yaygınlaş-masını sağlayamamıştır. Gelenekten beslenen estetize edilmiş bir tasarım sunan Elif Bebekler, fakelore’un tica-ri başarısından da yararlanamamış, turist ve ihracat pazarlarının aranan ürünü hâline gelememişlerdir.

NOTLAR

- 1 22 Temmuz 1936 tarihli *Cumhuriyet Gazete-sinde* serginin Eminönü Kızılay Kurumu ta-rafından Taksim bahçesinde açılacağı, yerli ve yabancı bebeklerin sergiye katılacağına ilişkin küçük bir haber yayımlanır. Haberin bir de Suzan Adil’in sergi için ürettiği “her şeyi yerli mamulattan” hazırlanan Efe be-beği fotoğrafı vardır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1950’de bir haber daha yapılır. 37 farklı ulustan bebeğin sergiye katıldığı bilgisi haberde yer alır. Haberi kaleme alan kişi, özellikle Türk bebeklerinin büyük ço-ğunlukla balmumundan yapıldığını belirt-tikten sonra “sergiyi her gezdiğim zaman, en büyük kalabalığı, muntazam bir kuyruk halinde bizim Türk bebeklerinin etrafını tavaf eder gördüm” sözleriyle Türk be-beklerinin “zarafetine” dikkat çeker. Öyle ki 31 Temmuz’da kapanacak olan serginin aynı gün Türkiye’ye gelecek Amerikan filosunu da göz önünde bulundurarak bir hafta daha uzatılması talep edilir. Böylelikle Amerikalı denizciler, “Türkün medeni zarafeti hakkın-da bir mukayese” yapabileceklerdir.
- 2 Toygar, Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu’nda sırasıyla Hamiyet Öztoprak, Di-dar Özerge, Nurten Tanrıkulu ve Aysel Güç tarafından bebek yapımının öğretildiğini sonradan Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi olan okulda 1977 yılından beri derslerin Nuran Bilgin tarafından verildiği-ni belirtir (Toygar 1987: 103).
- 3 Yarışmanın sonuçlanmasına ilişkin haber *Türk Folklor Araştırmaları*’nda “Turistik Hatıra Bebek Yarışması Sonuçlandı” baş-lığıyla verilir. Yarışmaya 50 sanatkârın 150 bebekle katıldığı ifade edilir. Yarış-mada birinciliği “Köylü Kadın” bebeği ile

- İzmir'den Nevra Yener, ikinciliği "Davulcu" ile İstanbul'dan Lale Sözer, üçüncülüğü İzmir'den "Efe" bebeği işe Şermin Tan kazanır. 10 sanatkar birinci, 20 sanatkârda ikinci mansiyon alırlar. (Türk Folklor Araştırmaları 1973: 6589)
- 4 Polonya'da yapılan yarışmanın dördüncüsüne ve beşincisine Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi Nuran Bilgin de katılmış, 1981 yılında şeref ödülü alan Bilgin, 1983 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Arşivi'nden yararlanarak hazırladığı Kars/Hanak yöresi kıyafetli bebeğiyle üçüncülük ödülü olan "Bronz Tavuskuşu Tüyü" ödülünü almıştır. 1985 yılında yapılan altıncısında grup bebekler dalında Ankara Olgunlaşma Enstitüsü "Kına Gececi" kompozisyonu ile birincilik ödülünü almıştır.
- 5 Yarışmanın Seçici Kurulu 14 Kasım 1986 tarihinde Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkan Yardımcısı Hayrettin İvgin başkanlığında toplanır. Seçici Kurulda Şube Müdürleri Mahmut Bahadır, Ahmet Çakır, Tanıtma ve Pazarlama Genel Müdürlüğü Şube Müdürü Ünal Beningat, Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Nuran Bilgin, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı temsilcisi Sevim Arabacılar görev almışlardır. Yarışmanın sergisi amaçlarında da belirtildiği üzere 2 Aralık 1986 tarihinde Ankara'da Kültür ve Turizm Bakanlığının Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Sanat Galerisinde açılır.
- 6 132 eserin katıldığı yarışmada *Bambi* rumuzuyla yarışmaya katılan Lütfiye Batu-kan birincilik, *Gelin* rumuzuyla Ankara Kız Teknik Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü ikincilik, *Lahin* rumuzuyla Nihal Karabol üçüncülüğü kazanırlar. Yarışmada üç de mansiyon ödülü verilir. *Eylül* rumuzuyla Sümer Tuncay, *Tekem* rumuzuyla Mustafa Karaca, *Doruk* rumuzuyla Mülkiye Binnaz Taşer mansiyon ödülü alır. 2010 yılında yukarıda bahsedilen bebeklerin de yer aldığı folklorik bebekler fotoğraflanarak Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kataloglaştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yapma Bebekler*. (Ed. Doğanay Çevik). 2010. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- 7 Folklorik bebekler deri, ahşap, yün, kumaş vb. Pek çok malzeme ile yapılabilmektedir. Kitrenin insan yüzünü ve bedenini oluşturmada daha isabetli sonuçlar vermesi Olgunlaşma Enstitülerini kitreden bebek yapımı konusunda motive eder. Okul bünyesinde
- Kitre Bebek adıyla atölyeler kurulur, Elif Bebek projesi sırasında bu atölyenin ismi Elif Bebek Atölyesi olarak değiştirilir.
- 8 Yarışmaya 74 ilden 169 okul 217 Gelin Başlı Kitre Bebek büstü ile katılır. Yarışmanın seçici Kurulunda Kültür Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Yener Altuntaş, Arkeolog, Araştırmacı-Yazar Altan Türe, Sahne Tasarımcısı, El Sanatları Araştırmacısı ve Koleksiyoncusu, Kostüm Kreatörü Mine Erberk, El Sanatları Uzmanı, MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü Projeler Şube Müdürü F. Sema Şentürk ve MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü Uzman Öğretmen Şehnaz Çivici yer almışlardır (Katalog: s.n.y.)
- 9 Makalede kullanılan tipoloji kelimesi "ırksal karakteristikler" anlamında kullanılmıştır. Bozkurt Güvenç, antropoloji disiplini için temel tartışma alanlarından biri olan ırk sınıflandırmalarının, başlangıçta görünür ırk özelliklerine göre gerçekleştirildiğini ifade eder. Linnaeus'un ırk ve insan sınıflandırmasının bunun ilk örneklerinden sayılabileceğini belirtir. Güvenç'e göre "bu geleneğe sadık kalan antropologlar görünür benzerlikler ve farklarla başka bir deyimle fenotiplerle ilgilenmişlerdir. Oysa bilimsel açıdan önemli olan, benzerliğin kendisi değil onun genetik nedenidir. Çağdaş biyologlar işte bu gerekçe ve düşünce ile fenotipleri bırakarak, genetik benzerlikleri veya genotipleri incelerler"(Güvenç 2002: 45-46). Elif Bebek projesi kapsamında üretilen folklorik bebeklerin bedensel tasarımlarının Anadolu Türk kadınının fenotipi ile uyum göstermesi düşüncesinin altında ırk tartışmaları özelinde değerlendirilebilecek bir felsefe yatmamakla birlikte Türk kadınına ait karakteristik özellikleri barındıran bir bebek tasarımının daha temsil edici olacağı düşünülmektedir. Makalede folklorik bebeklerin fiziksel görünüşlerini adlandırmak amacıyla yerine göre tipoloji ve fenotip kelimeleri kullanılacaktır.
- 10 Soğanlı bebeklerinin tarihine ve yapımına ilişkin bkz. Sakin, Neval. (2010/3) "Yerel Bir Kültür Ürünü Örneği: Soğanlı Bebekleri." *Folklor/Edebiyat*. Cilt: 16, Sayı: 63: 179-190).
- 11 "Türkiye'nin Bebeği Elif Bebek." SkyLife, 30 Kasım 2009. <https://www.skylife.com/tr/2009-11/turkiye-nin-bebegi-elif-bebek> erişim tarihi 20.04.2019. Türkiye'yi Elif Bebek Tamıtacak." "<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-yi-elif-bebek-tanitacak-12872169>" erişim tarihi 23.04.2019 "Yeni Kültür Elçimiz: Elif Bebek"

- <https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/184419-yeni-kultur-elmimiz-elif-bebek> 5 Kasım 2009. Erişilen tarih 20 Mart 2019. ‘Elif Görücüye Çıkıyor. Yeni Asır Gazetesi, 28 Kasım 2009. https://www.yenisiasir.com.tr/sarmasik/2009/11/29/elif_gorucuye_cikiyor erişim tarihi 23.04.2019.
- 12 Olgunlaşma Enstitüleri ve çalışmalarını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürçayır, Selcan (2012). Resmî Eğitim Süreçlerinde Gelenek Aktarımı ve Kadın: Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış doktora tezi.
- 13 “Kültür Elçimiz Elif Bebek” <https://www.yenisafak.com/aktuel/kultur-elmimiz-elif-bebek-221275> erişim tarihi: 29.04.2019.
- 14 Mehmet Bahadıröğlü. “Çocuklarımız Elif İle Büyüsün.” 25 Aralık 2010, <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/cocuklarimiz-elif-ile-buyusun-h5210.html> erişilen tarih 20 Nisan 2019. “Çocukların yeni oyuncuğu Elif Bebek, ülke geneline yayılıyor” <http://www.zohreanforum.com/agora-meydan-yeri-/37072-cocuklarin-yeni-oyuncuğu-elif-bebek-ulke-geneline-yayiliyor.html> erişim tarihi 25.04.2019. “Elif Bebekler Barbie’ye Rakip.” <https://www.takvim.com.tr/guncel/2013/01/01/elif-bebekler-barbieye-rakip> erişim tarihi 26.04.2019. “Barbi’ye Geleneksel Çözüm.” <http://www.tevhidhaber.com/barbiye-geleneksel-cozum-63124h.htm> erişim tarihi 27.04.2019.
- 15 Atatürk Kız Meslek Lisesi’nde düzenlediği bir basın toplantısıyla Elif Bebek’i tanıtan Nimet Çubukçu Elif Bebek çalışmasıyla birlikte Türkiye’nin giysi tarihinin çıkarıldığını belirtir: “Türkiye’yi simgeleyecek dekoratif bir bebeğin üretilmesi konusunda alt yapıyı oluşturmak amacıyla Geleneksel Folklorik Kitre Bebek Yarışmaları düzenlendiğini ifade eden Çubukçu, bu kapsamda Türkiye’nin en ücra yörelerine kadar giyim ve süslenme geleneklerinin araştırılarak Türkiye’nin giysi tarihinin de ortaya çıkarıldığını dile getirdi.” <http://yenisafak.com.tr/Aktuel/?t=03.08.2009&c=5&i=221168> erişilen tarih 24.04.2019.
- 16 Hürrem Melek Öcalan katalogda yer alan kıyafetlerin bir kısmının yörelerine yönelik şu bilgileri vermiştir: 001 numaralı bebek (Ankara Geline, 100 yıllık bir bindallı), 002 ve 003 (Beylerbeyi Müzesinden alınmıştır. Bu bebek kıyafetleri Bursa Olgunlaşma Enstitüsü tarafından üretilmektedir.) 005 (Kaftan türü bir kıyafet), 009 (İç Anadolu kıyafeti) 015 (Ankara Geline), 017 (Samsun Geline).
- 17 “Elif Pahalı Barbie Ucuz.” <http://habereks-pres.com.tr/elif-pahali-barbie-ucuz.htm>, 14 Mart 2012. Erişilen tarih 20.04.2019. Haberde 100. Yıl Olgunlaşma Enstitüsü el sanatları öğretmeni Ayşen Demirkapı şunları söylüyor: «Elif Bebek satışları sadece 100. Yıl Olgunlaşma Enstitülerinde yapılıyor. 150-400 TL arasında değişen fiyatlar yüzünden satışlar çok kısıtlı sayıda kaldı. Proje, kolektif bir çalışmanın ürünüdür. Bu yüzden maliyet açısından oldukça yüksektir. Halkın alışverişine uygun olan türde bebekler üretmek biz de isterdik fakat Olgunlaşma Enstitüleri kaliteye önem verdiği için bebeklerin de son derece titiz bir çalışma eseri olması gerekiyordu. Çocukların oynayabileceği tarzda bebekler yapmak bizim işimiz değil. Bu işe başlarken tamamen koleksiyon bebeği amaçlayarak yola çıktık. ...Herkes tarafından çok tanınan Barbie Bebek, maliyeti düşük olduğundan her gelir seviyesindeki insana hitap edebiliyor fakat Elif Bebek en ince ayrıntısına kadar özel yapıldı. Bebeğin kıyafetinin kumaşının belli kısmı Antep’ten özel geldi ve dokundu. Bunlar sıradan bir kumaştan yapılmadı. Yöresel kumaşlarla yapıldığı için Barbie ile kıyaslanamaz.»
- 18 Olgunlaşma Enstitüsü öğretmenlerinin gelenekten beslenen ancak geleneği “estetik bir süzgeçten” geçiren ürünler ortaya koyduklarına ilişkin bkz. Gürçayır Teke, Selcan (2017). “Seçkinleştirilen El Sanatları ve Gelenegin Sınırları: Olgunlaşma Enstitüleri Örneği. *Millî Folklor*. S. 116, s. 58-72.

KAYNAKÇA

“Bebek Sergisi.” 28 Temmuz 1950. *Cumhuriyet Gazetesi*.

“Bebek Sergisi.” 22 Temmuz 1936. *Cumhuriyet Gazetesi*.

Bilgin, Nuran. (1990). *Folklorik Yapma Bebekçilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Dundes, Alan (2018). “Fakelore Fabrikasyonu”(Çev.: Selcan Gürçayır-Aslı Uçar). *Folklorun Sahtesi: Fakelore*. (Ed. Selcan Gürçayır Teke). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Elif Bebek Katalogu. Ankara: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü.

Gürçayır, Selcan (2012). Resmî Eğitim Süreçlerinde Gelenek Aktarımı ve Kadın: Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış doktora tezi.

Gürçayır Teke, Selcan (2017). “Seçkinleştirilen El Sanatları ve Gelenegin Sınırları: Olgun-

laşma Enstitüleri Örneği. *Milli Folklor*. S. 116, s. 58-72.

Güvenç, Bozkurt (2002). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İçke, Seçil (2013). *Representation of Gender in Contemporary Toy Design: An Analysis of Barbie Doll*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi.

İkinci Geleneksel Folklorik Kitre Bebek Yarışması (2009). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü.

Jiménez, Hortencia. (2019). "Objectification and Commodification of Blackness: The (Mis) Representation of Afro-Cuban Women in Figurines and Dolls. *Women of Color (WOC) in Collaboration and Conflict Graduate Working Group Journal*.

Pliuraitė Andrejeviėnė, Nijolė (2019). "Toys and Expressions of Ethnic Identity in Soviet Lithuania Ethnographic Dolls and Figurines." *International Society of Balkan and Baltic Studies*. (Ed. Ekaterina Anastasova, Mare Kõiva, Žilvytis Šaknys). Vilnius-Tartu-Sofia: Elm Scholarly Press. ss. 72-86.

Ritzer, George (2003). "Rethinking Globalization: Glocalization/Globalization and Something/Nothing." *Sociological Theory*. Cilt 21, Sayı 3, s. 193-209.

Toygar, Kamil (1987). "Ülkemizde Folklorik Yapma Bebekçilik." *Türk Folklor Araştırmaları*. Ankara: MİFAD Kültür ve Turizm Bakanlığı.

"Turizm ve Tanıtma Bakanlığının Açtığı Bebek ve Gümüş Telkâri Gerdanlık Yarışması." (1973). *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*. 282: 6519-6520.

"Turistik Hatıra Bebek Yarışması Sonuçlandı" (1973). *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*. 284: 6589-6590.

Ünlüyüçü, Muhlise. (2009). *Günümüzde Türkiye'de El Yapımı Bebekçilik -Kişiler, Kurumlar ve Turizm Sektörü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Varney, Wendy. (1998). "Barbie Australis: The Commercial Reinvention of National Culture." *Social Identities*. 4:2, 161-176. DOI: 10.1080/13504639851780.

Yapma Bebekler. (Ed. Doğanay Çevik). 2010. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

FOTOĞRAFLAR

